

БОЙКО О. М.,

кандидат юридичних наук,

суддя

(Дніпровський районний суд

Дніпропетровської області)

Стаття поширюється на умовах

ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.922 (477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.3>

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз права на справедливий суд, зокрема його регламентації в національному законодавстві та міжнародному праві. Автор зазначає, що право на справедливий суд складається з сукупності гарантій, які дають змогу реалізувати право на судовий захист. Було з'ясовано, що справедливий суд – це належний судовий розгляд, в якому забезпечено рівність сторін та гарантовані передбачені законодавством процесуальні строки. Автор зауважує, що справедливий суд не слід ототожнювати з правом на справедливий суд, яке є набагато ширшим за своїм змістом, адже охоплює не тільки питання судового розгляду. Встановлено, що право на справедливий суд має певну ідеологічну спрямованість, яка розкриває прагнення держави створити належні умови реалізації права на судовий захист. Доведено, що право на справедливий суд має складну природу, яка міцно пов'язана з природою права на судовий захист, і тому покликане забезпечити можливість доступу до правосуддя та рівність усіх учасників процесу. Запропоновано право на справедливий суд розглядати: як міжнародне зобов'язання України; як важливу гарантію реалізації права на судовий захист; як ключовий принцип здійснення судочинства та побудови судової системи України. Наголошено, що право на справедливий суд розглядається як принцип або елемент принципу, і тому не може бути обмежене певною мірою можливої поведінки. Зазначено, що в конституціях багатьох країн, на відміну від України, право на справедливий суд знаходить своє відображення. Доведено, що в основі права на справедливий суд в законодавстві зарубіжних країн є неупередженість суду, а в законодавстві України зміст цього права набагато ширший. Аргументовано, що право на справедливий суд включає інституційний, процедурний, забезпечувальний, спеціальний та легітимісний аспекти. Автор доходить висновку, що право на справедливий суд представляє собою комплекс гарантій забезпечення практичної можливості ефективного судового захисту прав людини і громадянина, які регламентовані законодавством та забезпечуються на рівні принципу верховенства права.

Ключові слова: конституційно-правові гарантії, право на справедливий суд, правосуддя, судова влада, судочинство, суд.

Boyko O. M. The right to a fair trial: national and international aspects

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the right to a fair trial, in particular its regulation in national legislation and international law. The author notes that the right to a fair trial consists of a set of guarantees that make it possible to realize the right to judicial protection. It was found that a fair trial is a proper trial in which the equality of the parties is ensured and the procedural

deadlines provided for by law are guaranteed. The author notes that a fair trial should not be identified with the right to a fair trial, which is much broader in its content, since it covers not only the issue of judicial proceedings. It is established that the right to a fair trial has a certain ideological orientation, which reveals the state's desire to create appropriate conditions for the implementation of the right to judicial protection. It is proved that the right to a fair trial has a complex nature, which is closely related to the nature of the right to judicial protection, and therefore is designed to ensure access to justice and equality of all participants in the process. It is proposed to consider the right to a fair trial: as an international obligation of Ukraine; as an important guarantee of the implementation of the right to judicial protection; as a key principle of the administration of justice and the construction of the judicial system of Ukraine. It is emphasized that the right to a fair trial is considered as a principle or element of a principle, and therefore cannot be limited to a certain degree of possible behavior. It is noted that in the constitutions of many countries, unlike Ukraine, the right to a fair trial is reflected. It is proved that the basis of the right to a fair trial in the legislation of foreign countries is the impartiality of the court, and in the legislation of Ukraine the content of this right is much broader. It is argued that the right to a fair trial includes institutional, procedural, security, special and legitimizing aspects. The author concludes that the right to a fair trial is a set of guarantees ensuring the practical possibility of effective judicial protection of human and civil rights, which are regulated by law and ensured at the level of the principle of the rule of law.

Key words: *constitutional and legal guarantees, the right to a fair trial, justice, judicial power, judicial proceedings, court.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку право на судовий захист набуває особливої актуальності, оскільки в умовах збройної агресії з'являються нові загрози і виклики у сфері прав людини. У таких умовах необхідно актуалізувати наукові дослідження окремих аспектів реалізації означеного права. Особливо це стосується деталізації гарантій права на судовий захист, важливою гарантією якого є право на справедливий суд. Останнє напряму не регламентоване законодавством, хоча в міжнародно-правових актах позиціонується достатньо чітко. Враховуючи наші євроінтеграційні прагнення, дослідження природи та змісту права на справедливий суд є перспективним напрямом наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Сутність права на справедливий суд в різні часи досліджували наступні вчені: О. В. Гайдак, І. В. Завальнюк, Н. І. Карпачова, В. В. Комаров, О. В. Меленко, Н. Ю. Сакара, О. В. Стратій, Ю. І. Цвіркун, Н. В. Шелевер та інші. Однак, в умовах динамічних змін в національному законодавстві їхні наукові праці частково втрачають актуальність. Тому подальші наукові пошуки в цій сфері є достатньо актуальним напрямом наукових досліджень

Формування цілей статті. Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз права на справедливий суд, зокрема його регламентації в національному законодавстві та міжнародному праві

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Право на справедливий суд є цікавою з наукової точки зору категорією, яка має особливу природу та зміст. Необхідно відзначити, що право на справедливий суд напряму не регламентоване в національному законодавстві. Так, стаття 55 Конституції України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР гарантує право на судовий захист, зокрема право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Також згідно норм Основного закону України, кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою

до Конституційного Суду України [1]. Отже, на конституційно-правовому рівні регламентоване лише право на судовий захист, і при цьому окремі його компоненти не деталізовані.

Втім в національному законодавстві є окремий акт, який визначає питання реалізації досліджуваного нами права. Зокрема, йдеться про Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року № 192-VIII, в нормах якого зазначено, що право на справедливий суд включає: захист прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом; рівність іноземців та громадян України в питаннях доступу до правосуддя; доступність правосуддя для кожної особи. Окремо в цьому законодавчому акті регламентовано право на повноважний суд, яке передбачає врахування підсудності та дотримання процесуального порядку судового розгляду [2]. З вищенаведеного можна зробити висновок, що право на справедливий суд складається з сукупності гарантій, які дають змогу реалізувати право на судовий захист.

Підтвердження цієї тези ми знаходимо в окремих нормативно-правових актах, які стосуються до тематики захисту прав людини. Наприклад, в Національній стратегії у сфері прав людини від 24 березня 2021 року № 119/2021 праву на справедливий суд відведено окреме місце. Зокрема, в документі передбачені наступні завдання держави: забезпечення інклюзивності та доступності судового процесу; забезпечення незалежності та безсторонності суду; здійснення ефективного судочинства у розумні строки; підтримання належного професійного рівня суддів; підвищення доступності безоплатної правової допомоги; запровадження доступної та ефективної системи позасудових засобів захисту прав людини, зокрема медіації [3]. Вбачається, що право на справедливий суд є ключовою гарантією захисту прав людини, яка є комплексною та поєднує низку організаційних компонентів.

Слід зазначити, що українські правники достатньо детально досліджували право на справедливий суд, звертаючи увагу на його структуру та зміст. Отже, пропонуємо проаналізувати їхню позицію. Зокрема, І. В. Завальнюк зазначає, що справедливий судовий розгляд можна визначити як процес діяльності суду, здійснення правосуддя з урахуванням реалізації рівних прав і обов'язків сторін за їх участю, на основі сформованих принципів судочинства [4, с. 49]. Ця теза дозволяє припустити, що справедливий суд – це належний судовий розгляд, в якому забезпечено рівність сторін та гарантовані передбачені законодавством процесуальні строки. Слід погодитися з науковцем однак варто додати, що справедливий суд не слід ототожнювати з правом на справедливий суд, яке є набагато ширшим за своїм змістом, адже охоплює не тільки питання судового розгляду.

З цього приводу Н. І. Карпачова зауважує, що право на справедливий суд включає в себе складові компоненти та гарантії, до яких можна віднести: право на доступ до правосуддя; право на суд, створений на підставі закону; право на незалежний і неупереджений суд; право на рівність сторін; право на публічний судовий розгляд; право на отримання вмотивованого судового рішення; право на оскарження судового рішення; право на виконання судового рішення; право на розгляд справи в розумний строк [5, с. 15]. Тобто, справедливий суд – це лише компонент досліджуваного нами права, який не слід розглядати його основою. Інакше кажучи, право на справедливий суд необхідно розглядати як комплексну гарантію реалізації громадянами права на судовий розгляд.

Це вказує на складну природу права на справедливий суд, яка міцно пов'язана з природою права на судовий захист. Слід припустити, що досліджуване право передусім виступає як гарантія реалізації права на судовий захист, адже воно переважно покликане забезпечити можливість доступу до правосуддя та рівність усіх учасників процесу. На нашу думку, право на справедливий суд також має певну ідеологічну спрямованість, яка розкриває прагнення держави створити належні умови реалізації права на судовий захист. З цього приводу Н. В. Шелевер наголошує, що Україна має прагнення стати повноцінним членом Європейського Союзу, тому повинна забезпечити і право на справедливий суд. Це ключовий елемент європейських стандартів правосуддя. Отже, право на справедливий суд є комплексом конституційно закріплених процесуальних прав [6, с. 77].

З огляду на це, право на справедливий суд слід розглядати через призму трьох аспектів: 1) як міжнародне зобов'язання України, яке зумовлене євроінтеграційними прагненнями нашої держави та приєднанням до відповідних міжнародно-правових актів; 2) як важлива гарантія реалізації права на судовий захист, без якої останній стає неможливим; 3) як ключовий принцип здійснення судочинства та побудови судової системи України. Перший та другий аспекти цілком логічні, оскільки в них розкриваються політичні та організаційні передумови розвитку судової системи. Натомість третій аспект вимагає детального аналізу, адже ми маємо той випадок, коли право по суті розглядається як принцип або елемент принципу, і не обмежене певною мірою можливої поведінки.

О. В. Стратій та О. В. Меленко також пропонують визначати досліджуване право через відповідні принципи. Зокрема, у своїй науковій праці вони зазначають, що право на справедливий суд є невід'ємною частиною принципу верховенства права і виступає фундаментальною цінністю будь-якого демократичного суспільства. Отже, справедливість, у даному випадку розкривається через наступні принципи: належне повідомлення сторін про розгляд справи; забезпечення можливості висловити свою позицію під час слухання; використання судом лише доказів, отриманих законним шляхом; обґрунтованість судового рішення; дотримання принципу рівності сторін у змагальному процесі; заборона втручання законодавчої влади в процес правосуддя [7, с. 502].

Доволі цікава позиція науковців, яка має своїх прихильників. Зокрема, О. В. Гайдак зауважує, що право на справедливий суд є основою верховенства права та забезпечує практичну можливість реалізації прав, гарантованих законодавством і міжнародними договорами. Обмеження цього права порушує фундаментальні принципи справедливості й може призвести до безкарності порушників [8, с. 122]. Таким чином право на справедливий суд в національному законодавстві розглядається як важлива гарантія реалізації права на судовий захист та складова принципу верховенства права.

Спираючись на рішення ЄСПЛ, можна виокремити такі елементи права на справедливий судовий розгляд: 1) інституційний – вимоги, що висуваються до суду як певного інституту демократичного суспільства і складу суду для розгляду справи (до них можемо зарахувати право на доступ до суду, незалежність і безсторонність суду, створення суду на основі закону); 2) процедурний – вимоги, що висуваються до процедури відправлення правосуддя у цивільних справах (до них належать належна судова процедура, публічний судовий розгляд, розумний строк розгляду справ) [9, с. 28]. На нашу думку, перелік вказаних елементів є неповним, оскільки не враховує окремих аспектів практичної реалізації права на справедливий суд.

Саме тому деякі науковці окрім вищевказаних виокремлюють ще декілька елементів права на справедливий суд, а саме: 1) забезпечувальний – гарантує можливість ефективної реалізації права на суд (необтяжений юридичними чи економічними перешкодами доступ до суду); 2) спеціальний – стосується розгляду кримінальних проваджень (презумпція невинуватості, обґрунтованість обвинувачення тощо); 3) легітимаційний – гарантує досягнення мети правосуддя (виконання остаточного судового рішення та його визначеність) [10, с. 297]. Пропонуємо проаналізувати особливості нормативно-правового визначення права на справедливий суд в міжнародному праві, що дасть змогу порівняти національний та міжнародний досвід.

У Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року зазначено про три аспекти права на справедливий суд, а саме: право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі їхнього порушення; право на публічний судовий розгляд справи; право на презумпцію невинуватості [11]. Ці аспекти по суті дублюють норми національного законодавства, однак викладені дещо загально. Слід також звернути увагу на те, що в міжнародно-правових актах, на відміну від норм національного законодавства, право на справедливий суд визначене як окрема категорія. Хоча в окремих документах ми бачимо відсутність прямої дефініції досліджуваного права.

Зокрема, в нормах Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року наголошено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [12]. В свою чергу, Комітет з прав людини розглядає право на справедливий суд як основоположне, від якого не можна відступити. Навіть у ситуаціях, коли відступ є допустимим, принципи законності та верховенства права вимагають дотримання вимог справедливого суду [13, с. 37]. Слід відзначити, що остання позиція є доволі цікавою, адже право на справедливий суд розглядається як непорушна гарантія, яка походить від принципу верховенства права. Це унікальний підхід, адже окреме право одночасно позиціонується як гарантія та елемент принципу.

Зарубіжний дослідник Денні Дж. Боггст підкреслює, що термін «справедливий суд» не згадується в конституції багатьох держав, незважаючи на те, що право на справедливий суд має конституційно-правову регламентацію, і передбачає, що суд має бути неупередженим до сторін справи [14, с. 7]. Ця теза вказує на деякі важливі моменти, а саме: 1) в конституціях багатьох країн, на відміну від України, право на справедливий суд знаходить своє відображення; 2) в основі права на справедливий суд в законодавстві зарубіжних країн є неупередженість суду, а в законодавстві України зміст цього права набагато ширший. Це достатньо цікаві відмінності, які можуть свідчити про неоднаковість праворозуміння, зокрема щодо окремих видів прав.

Говорячи про стан реалізації права на справедливий суд, слід навести зазначити, що в Україні регламентований необхідний обсяг процесуальних гарантій, що визначають судовий захист особи. Звернення до суду для захисту прав і свобод людини на підставі Конституції України гарантується. Суд не може відмовити у правосудді, якщо ущемляються права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб. Однак практичне забезпечення цих гарантій залежить від чіткого і неухильного дотримання відповідного законодавства [15, с. 82].

Однак варто зазначити, що попри належну правову регламентацію, в Україні існують проблеми щодо забезпечення права на справедливий суд. Вони систематизовані в нормах Національної стратегії у сфері прав людини від 24 березня 2021 року № 119/2021. Мова йде про: надмірну тривалість проваджень в адміністративних, цивільних та кримінальних справах; недостатню інклюзивність та доступність судового процесу; випадки порушення права на захист, права зберігати мовчання та не свідчити проти себе; тривале невиконання судових рішень [3].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Право на справедливий суд є важливою гарантією реалізації права на судовий захист. Попри відсутність конституційно-правової регламентації, окремі аспекти права на справедливий суд деталізовані в нормах національного законодавства. Національний та міжнародний досвід правового визначення права на справедливий суд відрізняється, однак в обох випадках ми маємо схожість розуміння його змісту та природи. Досліджене право розглядається як важлива гарантія та елемент принципу верховенства права, що наділяє його необхідним ідеологічним змістом. Право на справедливий суд включає інституційний, процедурний, забезпечувальний, спеціальний та легітимізаційний аспекти. Отже, право на справедливий суд – це комплекс гарантій забезпечення практичної можливості ефективного судового захисту прав людини і громадянина, які регламентовані законодавством та забезпечуються на рівні принципу верховенства права. Перспективним напрямом наукових пошуків в цій сфері є аналіз перспектив конституційно-правової регламентації права на справедливий суд.

Список використаних джерел:

1. Конституції України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Голос України*. 1996. № 128.
2. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII. *Голос України*. 2015. № 35.
3. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 58.
4. Завальнюк І. В. Конституційно-правова кваліфікація права на справедливий суд. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 1. С. 46–52
5. Карпачова Н. І. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 4–21.
6. Шелевер Н. В. Конституційне право на справедливий суд у контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 72–78.
7. Стратій О. В., Меленко О. В. Право на справедливий суд як елемент принципу верховенства права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 501–504.
8. Гайдак О. В. Право на справедливий суд як складова права на доступ до правосуддя в кримінальному провадженні: міжнародно-правовий аспект. *Європейський правовий часопис*. 2024. № 4. С. 121–127.
9. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд : навчальний посібник. Харків: Національна юридична академія України. 2007. 42 с.
10. Бойко О. Зміст права на справедливий судовий розгляд. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 294–298.
11. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Голос України*. 2008. № 236.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.
13. Basic Human Rights Reference Guide: Right to a Fair Trial and Due Process in the Context of Countering Terrorism. New York: United Nations. 2015. 60 p.
14. Danny J. Boggst The Right to a Fair Trial. *University of Chicago Legal Forum*. 1998. Vol. 2. P. 2–24.
15. Цвіркун Ю. І. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування під час вирішення публічно-правових спорів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 3. С. 76–83.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

